

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

А. Н. Бут, П. В. Добров

“ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КОНТРРЕВОЛЮЦИЯ”

В УКРАИНЕ В 20—30-е годы XX века:

ОТ НОВЫХ ИСТОЧНИКОВ К НОВОМУ ОСМЫСЛЕНИЮ

Донецк: КИТИС, 2000. — 314 с.

У рецензованій монографії досліджується боротьба правлячої компартії у 20—30-ті роки ХХ ст. з так званою економічною контрреволюцією в українській економіці. Автори слушно зауважують, що досі увага до цієї проблеми з різних обставин була обмеженою, у той час як існує невідкладна необхідність об'єктивного аналізу й нового погляду на історичний розвиток і стан економіки, кадрів у різних галузях народного господарства (с. 3). Залучивши до наукового обігу документи “особливої папки” політбюро ЦК компартії України, архівнослідчих справ арештованих та засуджених у 20—30-ті роки, що зберігаються в архіві СБ України, які до цього ніколи не публікувалися, їм вдалося відтворити вражаючу картину використання для реалізації економічної політики таких “засобів”, як примус, терор, репресії.

Каральні заходи щодо так званих ворожих класів у царині економіки правляча партія застосовувала нещадно вже безпосередньо після захоплення влади. До ворогів були зараховані і “стара” інтелігенція, і працьовите заможне селянство, і так звані непманські елементи, а пізніше, у другій половині 30-х років, — і представники нової генерації господарчих керівників, робітничого класу та селянства (с. 6). У рецензованій праці вперше в науковій літературі аргументовано простежені, зокрема, причини і логіка знищення господарчих та інженерно-технічних кадрів вугільної промисловості України.

Аналізуючи численні архівні документи у трьох розділах монографії, побудованих за проблемно-хронологічним принципом, автори переконливо доводять, що репресії відіграли значну роль в утвердженні економіки, яка базувалася на командно-адміністративних засадах, укріпленні однопартійного режиму, який сплюндрував загальнолюдські цінності демократії, одноосібної диктатури вождя “усіх народів”, для котрого життя людини було анічого не варте, у створенні в суспільстві атмосфери постійного страху, що згубно впливала на психіку людини, спотворюючи її. З перемогою більшовизму, наголошують автори, суспільство почало невпинно втрачати “людське обличчя”.

В монографії привертає увагу те, яким шляхом створювався репресивний апарат для насильницького утвердження марксизму (ВЧК, всілякі “тимчасові” надзвичайні органи, ГПУ УСРР) і яким чином він функціонував: реквізиції, заложицтво, утримання в концентраційних таборах, перетворених пізніше в трудові табори, створення тотальної мережі секретних інформаторів.

Наприкінці 1920 р., унаслідок того, що вся промисловість України, навіть дрібна, була націоналізована, стався її параліч і вона зупинилася. Промислова криза доповнилася сільськогосподарською, адже система “воєнного комунізму” суперечила інтересам селянства. Для подолання кризи українське керівництво, виконуючи вказівки комуністичних правителів Москви, що вже тоді намагалися економічно підкорити Україну, широкою мірою застосувало репресії, насамперед проти інтелігенції. Як відомо, врешті-решт, був уведений неп. Аналізуючи політичні та економічні засади непу, зміну методів управління промисловістю, досліджуючи використання принципів матеріальної зацікавленості в цей час, особливості здійснення непу як у сільському господарстві України, так і в промисловості (державний та приватний сектори), автори роблять цілком закономірний висновок про те, що життя довело “економічну неможливість політики, котра б точно відповідала вимогам комуністичної доктрини, яка не допускала товарно-грошових відносин” (с. 44).

Окремі сторінки дослідження розкривають правду про голод 1921—1923 рр. Обґрунтовуються хронологічні межі цієї трагедії й доводиться, що голод, особливо в Донбасі, набув жахливих розмірів. І хоча тільки в грудні 1921 р., коли від голоду вже померло багато людей, вищі партійні й радянські органи УСРР були вимушені офіційно визнати його існування (с. 50), ситуації це не змінило: Росія продовжувала вивозити український хліб для надання допомоги голодуючому Поволжю, не визнаючи трагедії народу України.

У монографії голод 1921—1923 рр. пояснюється не тільки офіційною версією про природне стихійне лихо, а й суб’єктивними причинами, пов’язаними із соціально-економічними перетвореннями правлячої компартії й насильницькими методами, за допомогою яких вони здійснювались. Автори також дослідили, що слідом за цим голодом був ще один — 1924—1925 рр. на Вінниччині й у ряді інших регіонів. Він знову був зумовлений не тільки неврожаєм, а й спеціальним надмірним продподатком та репресіями проти заможного селянства.

Важливим для розуміння сучасних економічних відносин між країнами СНД є поданий у монографії матеріал про створення СРСР і про те, що під час цього процесу відбувалося пряме обмеження економічного суверенітету національних республік. Уже в 1923 р. суверенітет України в економічній сфері був зведений нанівець і став примарним (с. 59).

Загалом, зміцніла в умовах непу адміністративно-бюрократична система в середині 20-х років боротьбу з власним народом, особливо з інте-

лігенцією, перевела у площину судових процесів проти “економічного шпигунства”. А в кінці 20-х років компартійне керівництво, у тому числі й України, визнало можливим подальший розвиток радянського суспільства тільки за умов неподільного панування командно-бюрократичної системи господарювання й управління суспільством.

Інші, альтернативні варіанти розвитку відкидалися. Підвалини непу руйнувалися, товарно-грошові відносини згорталися, господарчий розрахунок відкидався, приватна власність ліквідовувалась. Завершуючи аналіз періоду непу й наголошуючи на його уроках, автори підкреслюють, що прискорення сучасного економічного розвитку, особливо сільського господарства, неможливе без укріплення гарантованого Конституцією України права приватної власності загалом і на землю зокрема (с. 89).

Відмовившись від непу, компартійне керівництво спонукало розробити й затвердити перший п’ятирічний план розвитку СРСР. Відповідно до головних показників цього плану був розроблений план соціально-економічного розвитку УСРР. Цей план, підкреслюється в монографії, оцінювався як напружений, але цілком реальний, хоча він і не забезпечував суттєвого поліпшення соціального стану, культурно-побутових умов життя людей. Однак завдання плану, що були розроблені, залишилися на папері. У монографії викривається механізм перегляду планових завдань і переходу до сталінського сценарію форсованої індустріалізації, яка супроводжувалася так званими штурмовими методами праці.

Щоб пояснити ті неминучі диспропорції й невиконання нереальних завдань, що були природним результатом економічної невиваженості й волюнтаристського тиску, почали шукати й, певна річ, знайшли винуватих — контрреволюціонерів, “націоналістичний ухил”. Використавши секретні документи, які до цього не публікувались, автори розповідають про те, як фабрикувалася “шахтинська справа”, низка інших великих резонансних процесів проти так званих “Спілки визволення України”, “Українського націоналістичного центру” тощо.

Водночас з форсуванням промислового розвитку, застосовувавши вже випробувані силові методи вирішення господарчих проблем, компартія почала примусову суцільну колективізацію. Наслідком сталінізації українського села, підкреслюється в монографії, було тяжке потрясіння всієї соціально-економічної ситуації в Україні. Найжахливішим проявом цього став страшенний голодомор. Масові репресії, що супроводжували колективізацію, голодомор призвели до підриву продуктивних сил України (с. 119).

Автори не замовчують підсумків економічного зростання України в першій п’ятирічці, але чітко доводять, що за цим стояли надмірна напруга сил, вимушені численні жертви, самовідданість трудящих, уведених в оману обіцянками “світлого майбутнього”, й те, що, незважаючи на це, п’ятирічний план з основних показників виробництва виконаний не був.

Досліджуючи економічний розвиток у роки наступних довоєнних п’ятирічок, автори аналізують процес подальшого утвердження командно-бюрократичної системи господарювання, дають нову оцінку руху новаторів виробництва. Вони підкреслюють, що то був пік “воєнного комунізму” по-сталінськи (с. 164), а експлуатація ентузіазму людей, використання моральних стимулів можуть дати тільки тимчасові результати.

Економічний розвиток цього періоду супроводжувався ще більшим посиленням боротьби компартії проти власного народу, яка стала національною трагедією й призвела до загибелі десятків тисяч безвинних людей. У монографії пишеться про те, яким чином фабрикувались усе нові й нові “справи” проти українських націоналістів, членів так званого Всеук-

раїнського троцькістського центру. Її автори роблять висновок, що в Україні масові політичні репресії були розгорнуті до вбивства С. Кірова в Ленінграді, з яким звичайно пов'язують початок масового терору (с. 186).

В книзі наводиться жахлива статистика репресій: у 1936—1940 рр. в Україні було заарештовано майже 350 тис. осіб. На прикладі “справ” знаного керівника промисловості директора Макіївського металургійного заводу Георгія Гвахарії, технічного директора Сталінського металургійного заводу Георгія Котіна, начальника комбінату “Донбасвугілля” Івана Фесенка, так званої “будьонівської справи” автори відтворюють трагедію людських доль, що постає за цими цифрами. Таке дике беззаконня компартійний режим здійснював з ганебним фарисейством: в умовах прийняття нової Конституції радянської України, з її гарантіями прав і свобод громадян, під гаслами соціалізму, що переміг, “всенародного” схвалення політики партії й уряду.

Перегортаючи сторінки монографії, можна висловити деякі зауваження щодо структурної побудови її окремих частин. Бажано було б ширше показати деформацію суспільної свідомості в умовах репресій, причини відсутності реального масового опору політиці цих репресій.

Своє дослідження автори підпорядковують думці: знати минуле, діставати з нього уроки настійно вимагає сучасний стан соціально-економічного розвитку України. Погоджуючись із цим, додамо, що монографія є виданням високого гатунку. Без сумніву, вона приверне увагу дослідників історії України ХХ ст., політиків, викладачів, студентів, аспірантів, учителів, усіх, хто цікавиться маловідомими сторінками вітчизняної історії.

А. О. КЛИМОВ (Луганськ)